

وضعیت بانکداری اسلامی در کشورهای منطقه MENA

لیلا محرابی *

۱. مقدمه

در حال حاضر در کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا (MENA)، تأمین مالی اسلامی به یک عنصر مهم در برنامه‌ریزی‌های توسعه جوامع آنها تبدیل شده و به عنوان عامل پیشرفت در چشم‌انداز مالی منطقه و تک‌تک کشورها به شمار می‌رود. همچنین تأمین مالی اسلامی از طریق فراهم‌نمودن نیازهای مالی مردم و با در نظر گرفتن ارزش‌های اجتماعی و مذهبی آنها، زمینه‌های رشد تجاری را نیز ایجاد می‌نماید. با وجود این واقعیت، تجزیه و تحلیل‌های اصولی (سیستماتیک) اندکی در زمینه ادبیات ساختار دارایی‌ها و بدهی‌های بانک‌های اسلامی منطقه و کشورهای مختلف وجود دارد؛ به طوری که با توجه به توسعه و پیشرفت بانکداری اسلامی در منطقه مناسبت‌های اخیر، شناسایی عوامل مؤثر در رشد بانکداری اسلامی و میزان سهم و مشارکت بانکداری اسلامی در تأمین مالی از اهمیت قابل توجهی برخوردار می‌باشد.

از سوی دیگر، بانک‌های اسلامی در میان اولین مجموعه از نهادهای مالی در صنعت خدمات مالی اسلامی پدیدار گشته و با توجه به گسترش این صنعت و تمایل بخش مالی متعارف در کشورهای منطقه منا به سمت بازارهای سرمایه و بخش‌های دیگر، شاهد جذب نهادها و خدمات مالی غیربانکی نیز در تأمین مالی اسلامی می‌باشیم؛ به طوری که، در حال حاضر با ظهور ابزارهای جدید مالی و خدمات نوین بازار سرمایه، صنعت خدمات مالی اسلامی تنها شامل بانک‌های اسلامی نبوده، بلکه صندوق‌های سرمایه‌گذاری و صندوق‌های متقابل^۱، شرکت‌های تأمین مالی پروژه و نهادها و مؤسسات بیمه (تکفل^۲) را نیز در برمی‌گیرد. از این رو، با توجه به اهمیت موضوع، در این مقاله سعی شده است وضعیت بانکداری اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا^۳، رشد و ترکیب دارایی‌های بانک‌های اسلامی، ساختارهای تأمین مالی منطقه و عملکرد بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب از طریق محاسبه شاخص‌های (نسبت‌های) مختلف مالی مورد بررسی قرار گیرد.

---

* کارشناس ارشد پژوهشی، گروه بانکداری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی.

۲. روش‌های بانکداری اسلامی در منطقه منا

واسطه‌گری مالی از جمله فعالیت‌های مهم جهت عملکرد روان و رشد بخش‌های اقتصادی می‌باشد؛ به طوری که، مجموعه‌ای از صرفه‌جویی یا پس‌انداز عوامل مختلف اقتصادی و هدایت آنها برای سرمایه‌گذاری، یک فعالیت حساس و ویژه به شمار می‌رود. در این زمینه، نیاز به وجود نهادها و مؤسسات مالی از دو لحاظ کاملاً احساس می‌گردد. این نهادها از یک سو می‌توانند انگیزه‌های لازم جهت ذخیره و تجهیز منابع را ایجاد کرده و از سوی دیگر، با پردازش اطلاعات و نظارت بر جریان‌ات وجوه صندوق‌ها و شناسایی فرصت‌های سرمایه‌گذاری می‌توانند وجوه را در بهترین مسیر و با کسب بالاترین درآمد برای خود تخصیص دهند. در بانکداری متعارف این دو فعالیت یعنی تجهیز و تخصیص منابع، بر پایه بهره استوار می‌باشد در حالی که در بانکداری اسلامی، بهره ممنوع است. در واقع، مدل تئوری و نظری بانکداری اسلامی از این دیدگاه که بانک‌ها تنها محدود به خدمات توسعه اعتباری نبوده، بلکه به طور فعال درگیر معاملات و مالکیت سهام در سایر امور تجاری هستند، نزدیک به مدل بانکداری متعارف می‌باشد. از این رو، با توجه به ماهیت بانکداری اسلامی، تفکیک بانکداری به تجاری و سرمایه‌گذاری، چندان مطلوب به نظر نمی‌رسد. با این حال، با توجه به راه‌اندازی بخش نظارتی و همچنین بر اساس ترتیبات سازمانی بخش‌های مالی کشورهای مختلف، روش‌های متنوعی از بانکداری اسلامی ظهور یافته که در ادامه، به عمده‌ترین روش‌ها در بانکداری اسلامی اشاره می‌شود.

- ۱- بانکداری شرکتی و خرده‌فروشی (جزئی)
- ۲- بانکداری سرمایه‌گذاری
- ۳- ترکیبی از بانکداری سرمایه‌گذاری و تجاری
- ۴- الگوهای شرکت سرمایه‌گذاری
- ۵- شرکت‌های مالی متنوع هلدینگ (Holding)
- ۶- بانک‌های عامل صندوق‌های (وجوه) متقابل (به عنوان مثال: شرکت‌های سرمایه‌گذاری غیرمستقیم)
- ۷- شرکت‌های بزرگ مالی و صنعتی
- ۸- بانک‌های تخصصی (کشاورزی، صنعت و ...)

در میان کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا، توسعه‌یافته‌ترین بخش‌های بانکداری اسلامی را می‌توان در بحرین، کویت، قطر، عربستان سعودی و امارات متحده عربی یافت. در منطقه منا، اکثریت بانک‌های اسلامی، خصوصی می‌باشند و به طور موازی با بانکداری متعارف و نهادهای مالی به فعالیت می‌پردازند.^۴ در این کشورها ماهیت وجوه و عملیات بانک‌های اسلامی تا حدودی متفاوت از بانک‌های متعارف می‌باشد؛ به طوری که، در بانک‌های اسلامی منطقه منا، تجهیز سپرده‌های مشتری از سه طریق زیر صورت می‌پذیرد:

۱. سپرده‌های دیداری: به این نوع از سپرده‌ها، هیچ‌گونه سودی تعلق نمی‌گیرد و امکان برداشت از این حساب توسط سپرده‌گذار در هر زمان وجود دارد. رابطه میان بانک و سپرده‌گذار در این سپرده‌ها، رابطه بدهکار و بستانکار است. از این رو، ارزش مبالغ سپرده‌گذاری شده، جزء بدهی بانک‌ها به حساب می‌آید. از طرف دیگر، نگهداری و امکان پرداخت

- تسهیلات توسط بانک‌ها به عنوان انگیزه‌های اولیه افراد و تجار جهت افتتاح چنین حساب‌هایی به شمار می‌رود. بنابراین این سپرده‌ها، به نوعی مشابه و همانند سپرده‌های جاری در نظام بانکداری متعارف می‌باشند.
۲. حساب‌های سرمایه‌گذاری نامحدود: بانک‌ها با جمع‌آوری وجوه در این حساب‌ها به انجام فعالیت‌های تأمین مالی و سرمایه‌گذاری عمومی خود پرداخته و سود و زیان حاصل از این‌گونه فعالیت‌ها نیز میان بانک و صاحب حساب تقسیم می‌شود. حساب سرمایه‌گذاری نامحدود به گونه‌ای است که بانک محدودیتی از طرف دارنده حساب جهت انتخاب نوع، مکان و چگونگی سرمایه‌گذاری ندارد و تنها می‌بایستی روش‌ها و درآمدهای حاصل از سرمایه‌گذاری به طور کامل منطبق با شریعت باشد. بنابراین، رابطه قراردادی میان بانک و سپرده‌گذار در این حساب‌ها از طریق قرارداد مضاربه بوده و در واقع بانک در اینجا به عنوان عامل یا مضارب ایفای نقش می‌نماید. علاوه بر این، این حساب به دارنده خود، اجازه برداشت پولش را در هر زمانی که بخواهد، می‌دهد اما برداشت زودتر از موقع منجر به کاهش نسبت سهم سود به دست‌آمده خواهد شد. این حساب با توجه به ویژگی‌های خود از جمله مشارکت در سود و زیان و آزادی بانک‌ها جهت تصمیم‌گیری در سرمایه‌گذاری‌ها با امکان برداشت وجوه، به نوعی به حساب شبه سرمایه^۵ نزدیک می‌باشد. از سوی دیگر با توجه به مسأله حاکمیت شرکتی، مسائل مربوط به کاهش ریسک سرمایه‌گذاری و اولویت بازدهی بانکی را برای صاحبان حساب سرمایه‌گذاری نامحدود فراهم می‌نماید.
۳. حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود: بانک با جمع‌آوری وجوه پس‌انداز شده، به سرمایه‌گذاری در پروژه‌های خاص و بخش‌های توافق‌شده میان بانک و دارنده حساب می‌پردازد و سود و زیان نیز مشروط به نگهداری حساب توسط دارنده حساب تا پایان سررسید، میان بانک و دارنده حساب تقسیم می‌گردد. در واقع این حساب‌ها، بدهی‌های بانک‌ها نیستند و دارنده حساب برای بانک شرایطی همچون نوع، مکان و چگونگی سرمایه‌گذاری را تعیین می‌کند. رابطه قراردادی میان بانک و دارنده حساب نیز بر پایه عقد مضاربه می‌باشد. در واقع درآمدهای حاصل از سرمایه‌گذاری و محدودیت در برداشت وجوه پیش از سررسید، باعث ایجاد ریسک بالاتر برای سپرده‌گذاران در حساب‌های سرمایه‌گذاری محدود می‌گردد اما در مقابل، امکان دستیابی به بازدهی بالاتر را ایجاد می‌نماید. به طور کلی، حداقل موجودی مورد نیاز برای سرمایه‌گذاری در این حساب‌ها بالاتر از حساب‌های سرمایه‌گذاری نامحدود بوده، لذا این‌گونه حساب‌ها بیشتر برای سرمایه‌گذاران در سطح بالا پیشنهاد می‌شود. با توجه به ویژگی‌های این حساب، می‌توان عملکرد این حساب‌ها را مشابه با صندوق‌های تعاونی در نظر گرفت. به طوری که صندوق‌های تعاونی نیز این امکان را به مشتریان بانک می‌دهد که در بازارهای داخلی و خارجی سرمایه‌گذاری کنند و در نهایت این صندوق‌ها، بازگشت سودی مناسب را به سپرده‌گذاران تضمین می‌کنند.
- از سوی دیگر، عمده عملیات تأمین مالی بانک‌های کشورهای منطقه منا از دو نوع اصلی تشکیل شده است:
- عملیات بانکی (به عنوان مثال تأمین منابع مالی، تجارت و همچنین سرمایه‌گذاری) که با تقاضای مشتریان به نیاز مالی ایجاد می‌گردد.
  - عملیات سرمایه‌گذاری (به عنوان مثال در تجارت و سرمایه‌گذاری مستقیم و غیرمستقیم) که توسط بانک جهت دستیابی به فرصت‌های سرمایه‌گذاری و تجارت موجود ایجاد می‌گردد.

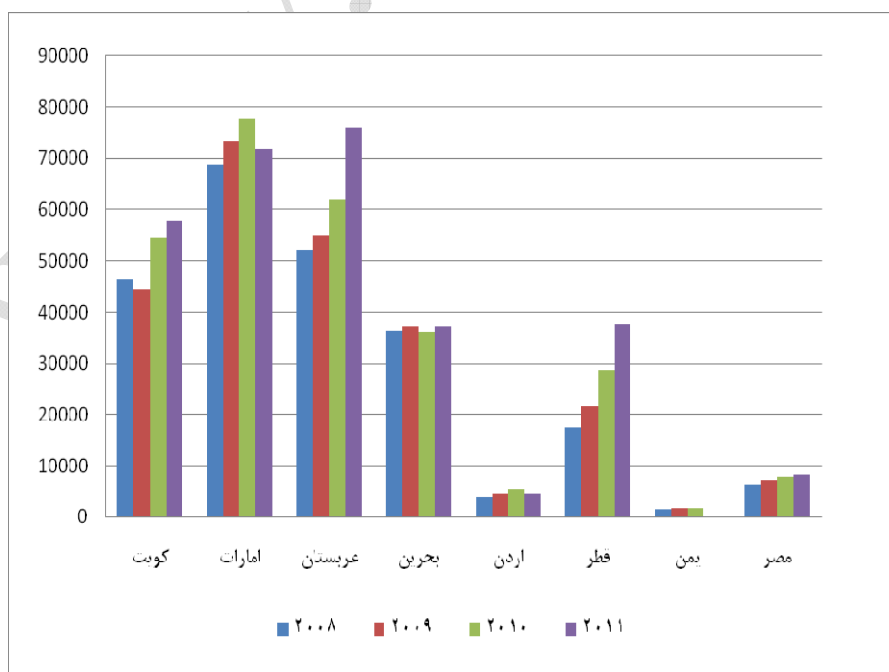
در هر دو گروه از عملیات فوق، سود برای بانک، دارندگان سهام آن و همچنین دارندگان حساب سرمایه‌گذاری محدود و نامحدود افزایش می‌یابد و این نوع طبقه‌بندی فعالیت‌ها با آنچه در بانکداری متعارف مورد استفاده قرار می‌گیرد، متفاوت است. همچنین تخصیص منابع در این نظام مالی در قالب اصول شریعت و بر اساس عقود مضاربه، مرابحه، مشارکت، اجاره، استصناع، قرض‌الحسنه و سایر عقود انجام می‌گیرد.

۳. تحلیل آماری از وضعیت بانکداری اسلامی در منطقه منا

در این قسمت، جهت ارزیابی وضعیت بانکداری اسلامی از آمار و اطلاعات مهم‌ترین بانک‌های اسلامی ۸ کشور منتخب عضو منا، مشتمل بر کشورهای بحرین، عربستان سعودی، امارات متحده عربی، قطر، اردن، یمن، کویت و مصر که دارای نهادهای مالی اسلامی قابل توجه هستند، برای سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۱ استفاده شده است. نمودار و جدول ۱، به ترتیب ارزش دارایی‌های بانک‌های اسلامی و نرخ رشد دارایی‌های کشورهای منتخب منطقه منا را برای سال‌های مختلف نشان می‌دهد. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، به طور متوسط در کلیه کشورهای مورد بررسی، دارایی‌ها در حال رشد می‌باشند و بیشترین و کمترین رشد به ترتیب مربوط به کشورهای قطر (۳۵ درصد) و مصر (۶ درصد) است. ارزش کل دارایی‌های اسلامی بانک‌های کشورهای منتخب نیز طی سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۱ از روندی صعودی برخوردار بوده است؛ به طوری که عربستان و امارات متحده عربی با ارزش دارایی حدود ۸۰ میلیارد دلار در میان سایر کشورها در بالاترین ردیف و کشورهای کویت، قطر و بحرین به ترتیب در رتبه‌های سوم تا پنجم قرار دارند.

نمودار ۱: ارزش دارایی‌های بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا

(واحد: میلیون دلار)

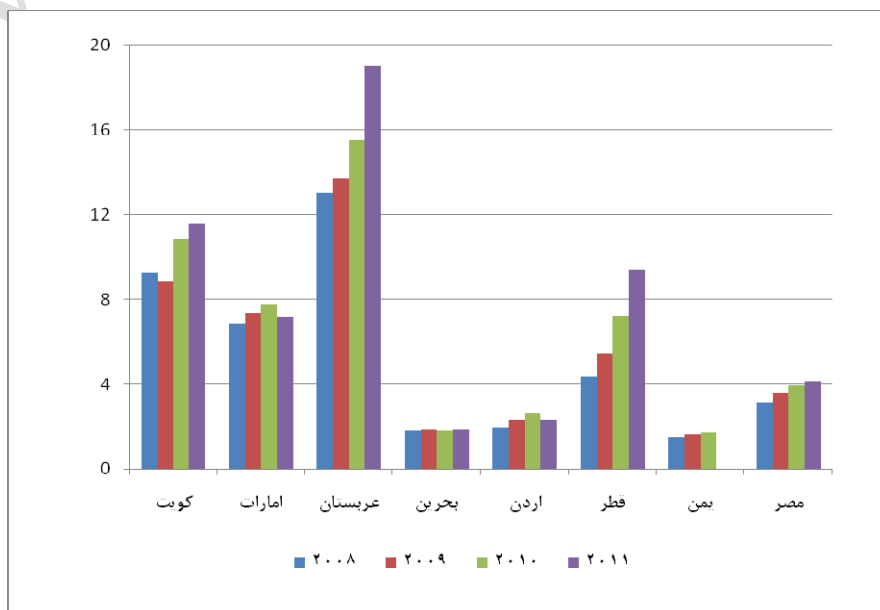
جدول ۱: نرخ رشد دارایی‌ها و سپرده‌های بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا (۲۰۱۱)

کشور	تعداد بانک‌های اسلامی	دارایی‌های اسلامی		سپرده	
		نرخ رشد (درصد)		نرخ رشد (درصد)	
		۲۰۰۹-۱۰	۲۰۱۰-۱۱	۲۰۰۹-۱۰	۲۰۱۰-۱۱
کویت	۹	۲۷	۶/۵	۲۵	۹/۵
عربستان	۴	۱۷	۲۴	۲۳	۲۷
قطر	۵	۳۷	۳۵	۳۰	۱۸
امارت متحده عربی	۱۰	۶/۷	(۷)	۶/۸	(۸)
یمن	۱	۵	-	۷/۸	-
اردن	۲	۱۶/۶	(۱۲)	۱۹/۶	(۲)
مصر	۲	۹/۸	۶	(۱۰/۵)	۱۴
بحرین	۲۰	(۳)	۳/۷	۰/۰۶	۸
منطقه منا	۵۳	۱۶/۸	۱۵	۱۸/۳	۱۲

به منظور بررسی متوسط اندازه بانک‌های اسلامی و میزان تمرکز آنها در نمودار ۲ متوسط دارایی‌های بانک‌های اسلامی در کشورهای منتخب برای سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۱ آورده شده است. این نمودار نشان می‌دهد که متوسط دارایی‌های بانک‌های اسلامی در کلیه کشورهای مورد بررسی منطقه منا، طی دوره مورد نظر افزایشی بوده است؛ به طوری که در سال ۲۰۱۱ به ترتیب عربستان (۱۹ میلیارد دلار)، کویت (۱۲ میلیارد دلار)، قطر (۹ میلیارد دلار)، امارات متحده عربی (۷ میلیارد دلار)، مصر (۴ میلیارد دلار)، اردن و بحرین (۲ میلیارد دلار) بیشترین سهم را از نظر متوسط دارایی‌های منطبق بر شریعت به خود اختصاص داده‌اند.

نمودار ۲: متوسط دارایی‌های بانک‌های اسلامی در کشورهای منتخب منطقه منا

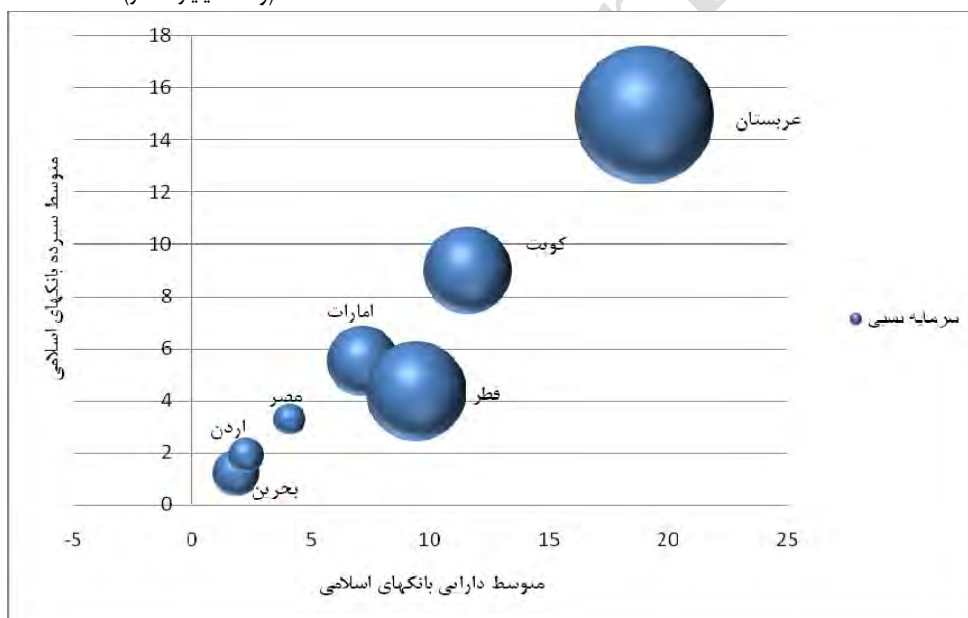
(واحد: میلیارد دلار)

نمودار ۳، متوسط دارایی‌های بانک‌های اسلامی و سپرده (وجوه) مشتریان را برای کشورهای منتخب در سال ۲۰۱۱ نشان می‌دهد. همچنین در این نمودار، سرمایه نسبی هر بانک (اندازه حباب‌ها) در هر کشور نسبت به مجموع متوسط سرمایه کشورهای منطقه آورده شده است.^۷ نتایج نشان می‌دهد که به طور متوسط بانک‌های کشورهای عربستان و کویت از نظر ارزش دارایی‌ها و سپرده‌های مشتری به ترتیب در مقام بالاتری قرار گرفته و با توجه به بالا بودن حجم سرمایه در مقایسه با بانک‌های سایر کشورهای منطقه منا، به طور بالقوه ثبات بیشتری را برای خود ایجاد نموده‌اند. همچنین این نمودار نشان می‌دهد که بحرین به عنوان کشوری که به طور نسبی از بخش مالی اسلامی توسعه یافته‌ای برخوردار است، اما به دلیل بالا بودن میزان رقابت‌پذیری و تعداد زیاد بانک‌های اسلامی نسبت به دیگر کشورها از نظر متوسط دارایی‌ها و سپرده‌های بانکی در ردیف کشورهای چون مصر و اردن قرار گرفته است. اما در مقابل، همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، سرمایه نسبی بانک‌های بحرین نسبت به بانک‌های اردن و مصر در جایگاه بالاتری می‌باشد. بانک‌های کشور قطر نیز از نظر متوسط دارایی‌ها و متوسط سپرده نسبت به کشور امارات متحده عربی تقریباً در یک رتبه قرار دارد اما سرمایه نسبی در مقایسه با کشور امارات و حتی کویت بالاتر می‌باشد.

نمودار ۳: سرمایه نسبی در مقایسه با متوسط دارایی و سپرده‌ها

(واحد: میلیارد دلار)

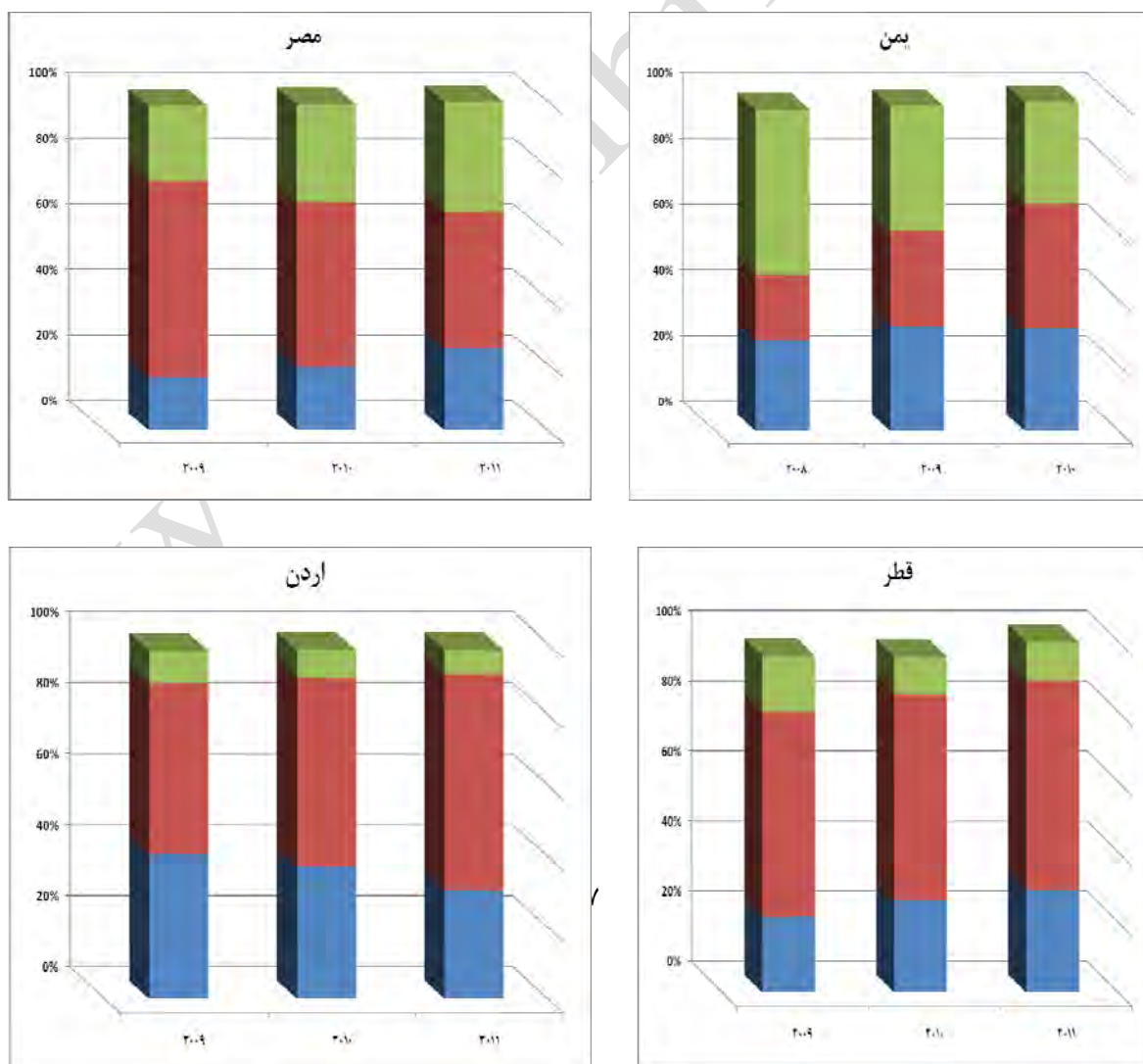

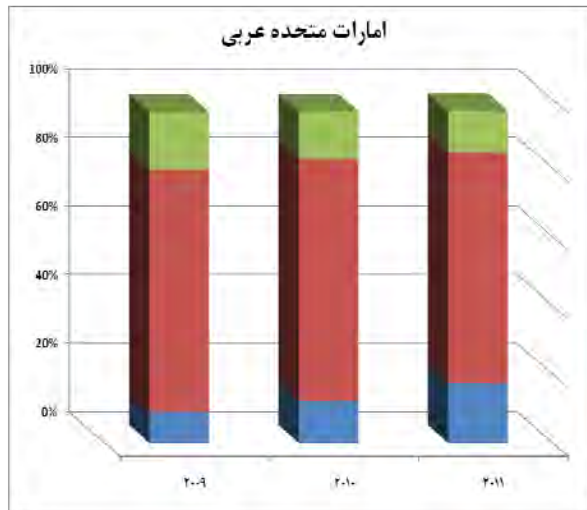
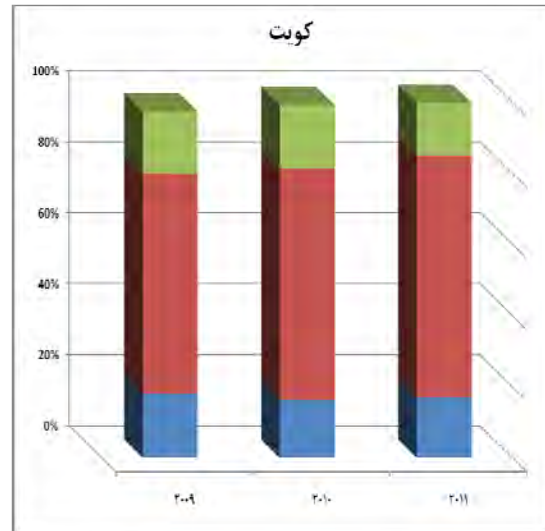
۳-۱. ترکیب دارایی‌ها

مجموع دارایی‌ها را می‌توان به سه قسمت موجودی نقد، تأمین مالی بر مبنای اصول اسلامی و پرتفوی سرمایه‌گذاری (شامل سرمایه‌گذاری در شرکت‌ها، اوراق بهادار، زمین و مستغلات و ...) تقسیم‌بندی نمود. در نمودار ۴، ترکیب دارایی‌های بانک‌های

اسلامی بر مبنای طبقه‌بندی فوق برای هر ۸ کشور منتخب طی سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۱ آورده شده است. این نمودارها نشان می‌دهند که در بیشتر کشورها، سهم تأمین مالی اسلامی از کل دارایی‌ها نسبت به پرتفوی سرمایه‌گذاری و موجوی نقد در سطح بالاتری قرار دارد. از سوی دیگر، در حالی که شاهد افزایش دارایی‌های کلیه کشورها طی دوره مورد نظر می‌باشیم (نمودار ۱) اما ترکیب دارایی‌ها به روش‌های مشابه در سراسر هر کشور و در هر سال تغییر نمی‌کند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که منابع و در نتیجه علل رشد دارایی‌ها در سراسر کشورها همگن نبوده است. در میان کشورهای منتخب، سهم تأمین مالی اسلامی از کل دارایی‌های کشور عربستان از سال ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۱ از توسعه پرشتابی برخوردار بوده است در حالی که از نظر پرتفوی سرمایه‌گذاری، شاهد کاهش قابل توجهی در بانک‌های این کشور می‌باشیم.^۸ در کشور امارات متحده عربی، سهم موجودی نقد و تأمین مالی اسلامی از کل دارایی‌ها طی دوره مورد بررسی افزایش یافته است. در کشورهایی چون کویت و قطر نیز سهم اجزای تشکیل‌دهنده دارایی‌ها از یک رشد نسبی برخوردار بوده در حالی که در بحرین، سهم پرتفوی سرمایه‌گذاری نسبت به دو جزء دیگر دارایی از سال ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۰ دارای رشدی شتابان بوده و در سال ۲۰۱۱ نسبت این سهم کاهش و سهم تأمین مالی اسلامی و موجوی نقد افزایش می‌یابد.

نمودار ۴: ترکیب دارایی‌های بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب

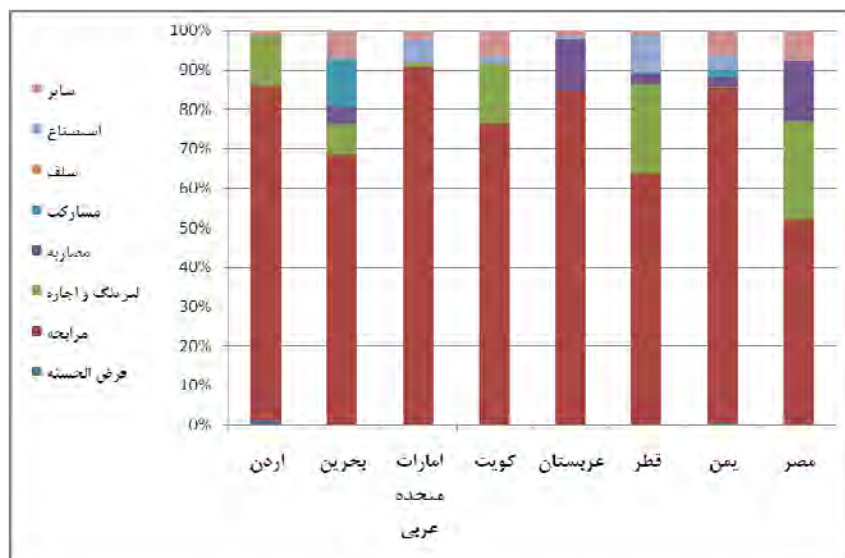
■ یزنوعی سرمایه گذاری
■ تأمین مالی به روش اسلامی
■ موجودی نقد

با توجه به انواع تولیدات و روش‌های مختلف تأمین مالی، تجزیه و تحلیل بیشتر از ترکیب دارایی‌های کل بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا نشان می‌دهد که به طور متوسط، در میان روش‌های مختلف تأمین مالی، عقد مرابحه بیشترین سهم را به خود اختصاص داده است؛ به طوری که در برخی کشورها حدود ۹۰ درصد از تأمین مالی انجام شده، بر مبنای عقد مرابحه صورت گرفته و در برخی دیگر این نسبت به ۵۰ درصد می‌رسد. به طور متوسط در کشورهای منطقه منا، حدود ۷۵ درصد از کل روش‌های تأمین مالی در قالب عقد مرابحه انجام می‌شود و عقد اجاره (لیزینگ) به عنوان دومین روش مورد استفاده

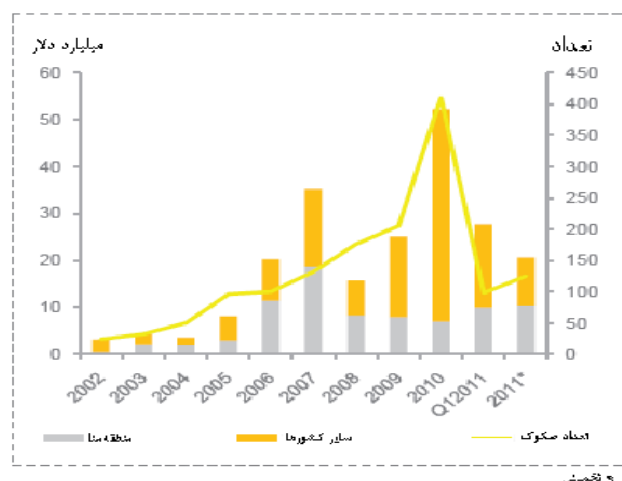
در اردن، کویت، مصر و قطر به شمار می‌رود. تأمین مالی بر مبنای عقد مضاربه نیز در کشور عربستان در جایگاه دوم قرار دارد اما در دیگر کشورها از اهمیت کمتری برخوردار می‌باشد. عقد استصناع نیز به عنوان سومین ابزار اسلامی مورد استفاده در کشورهای منطقه منا به حساب می‌آید. برای عقد قرض الحسنه تقریباً در بیشتر کشورهای آمار قابل توجهی وجود ندارد و کاربرد این عقد تنها در کشور اردن می‌باشد. نمودار ۵، سهم روش‌های مختلف تأمین مالی در بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا را نشان می‌دهد.

نمودار ۵: سهم روش‌های مختلف تأمین مالی در بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا (سه‌ماهه اول سال ۲۰۱۱)

علاوه بر ابزارهای فوق، اوراق صکوک به عنوان یکی از ابزارهای تأمین مالی در بسیاری از کشورهای اسلامی در حال استفاده می‌باشد. بر اساس آمارهای سرویس اطلاعات مالی اسلامی^۱ (IFIS)، در سال ۲۰۱۰، حجم اوراق منتشره صکوک به رکورد حدود ۵۰ میلیارد دلار رسید که در مقایسه با بالاترین رکورد قبلی که در سال ۲۰۰۷ ثبت شده بود، ۱۰ درصد و نسبت به سال ۲۰۰۹، بیش از ۵۰ درصد رشد را نشان می‌دهد. در این میان، در سه‌ماهه اول سال ۲۰۱۱، حجم انتشار اوراق صکوک کاهش یافته و به حدود ۳۰ میلیارد دلار رسیده که از این میزان، حدود ۱۰ میلیارد دلار توسط کشورهای خاورمیانه و شمال آفریقا (MENA) و بقیه در سایر نقاط دنیا منتشر شده است. نمودار ۶، تعداد و حجم اوراق صکوک منتشر شده در منطقه منا و سایر کشورها آورده شده است.

نمودار ۶: میزان صکوک منتشر شده جهانی

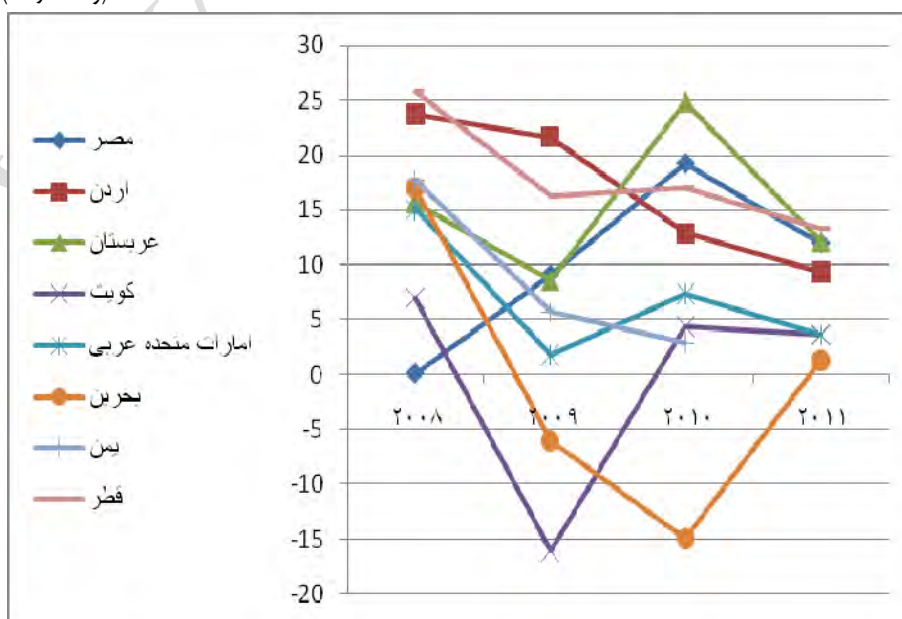
Source: Ernst & Young, IFIR 2011

۲-۳. عملکرد بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا

در این قسمت با محاسبه برخی از نسبت‌های مالی به ارزیابی و مقایسه عملکرد بانک‌های اسلامی هر یک از کشورهای منتخب منطقه منا برای سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۱ می‌پردازیم. بدین منظور، نسبت‌های کلیدی همچون نسبت بازده دارایی، نسبت بازده سرمایه، نسبت به کارگیری دارایی (نسبت سرمایه‌گذاری به کل دارایی) و نسبت درآمد عملیاتی به دارایی‌ها مورد بررسی قرار می‌گیرند. نسبت بازده سرمایه بانک‌ها که از تقسیم سود خالص به حقوق صاحبان سهام به دست می‌آید، نشان می‌دهد که به طور متوسط، میزان بازده سرمایه برای کشورهای منطقه از سال ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۱ روند کاهشی داشته؛ به طوری که به غیر از بحرین و کویت، این نسبت در سایر کشورها همچنان مثبت است و تنها در سال ۲۰۱۰ شاهد افزایش نرخ بازده (به غیر از بحرین) می‌باشیم. در این میان می‌توان علت نوسانات ایجادشده در میان کشورهای مختلف را ناشی از اثرات بحران مالی و تا حدودی یکپارچه‌سازی و افزایش میزان رقابت کشورهای منطقه برشمرد. در میان کشورهای منتخب بیشترین بازده سرمایه بانک‌های اسلامی در سال ۲۰۱۱ را به ترتیب کشورهای قطر با ۱۳ درصد، مصر و عربستان با ۱۲ درصد به خود اختصاص داده‌اند. این نسبت در کشور بحرین در سال ۲۰۱۱ به ۱ درصد رسیده که منفی‌بودن این نسبت در کشور بحرین را نیز می‌توان تا حدودی به بالابودن تعداد بانک‌های کوچک، سرمایه نسبتاً کم و در نهایت، کاهش ظرفیت بانک‌ها جهت ایجاد تنوع و همچنین عدم ظرفیت لازم جهت جذب زیان‌های اعتباری ناشی از معاملات بر مبنای عقد اجاره و مرابحه دانست. (نمودار ۶)

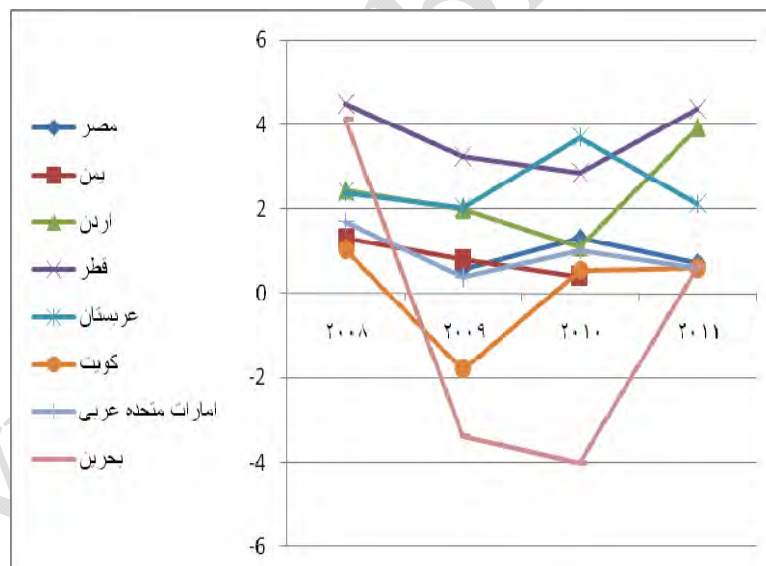
نمودار ۶: نسبت بازده سرمایه (ROE) در بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا

(واحد: درصد)

نمودار ۷، نسبت بازده دارایی بانک‌ها که بیان‌کننده استفاده مطلوب بانک از دارایی‌های خود است را برای کشورهای منطقه طی سال‌های ۲۰۱۱-۲۰۰۸ نشان می‌دهد. همان‌گونه که ملاحظه می‌گردد، این نسبت در سال ۲۰۰۹ در مقایسه با سال ۲۰۰۸ کاهش یافته و این روند کاهشی در سال ۲۰۱۰ برای کشورهای هم‌چون یمن، قطر، اردن و بحرین ادامه می‌یابد. اما در سال ۲۰۱۱ شاهد افزایش این نسبت در کشورهای فوق می‌باشیم. به طور متوسط این نسبت در کل بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب طی سال‌های ۲۰۰۸ تا ۲۰۱۱ به ترتیب برابر با ۲/۵ درصد، ۰/۵ درصد، ۱/۶ درصد، ۲ درصد و در سطح متوسط استاندارد جهانی (۱ درصد) قرار دارد و نشان می‌دهد به استثنای سال ۲۰۰۹، دارایی بانک‌ها از نظر سودآوری در سطح مناسب خود می‌باشند.

نمودار ۷: نسبت بازده دارایی (ROA) در بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا
(واحد: درصد)

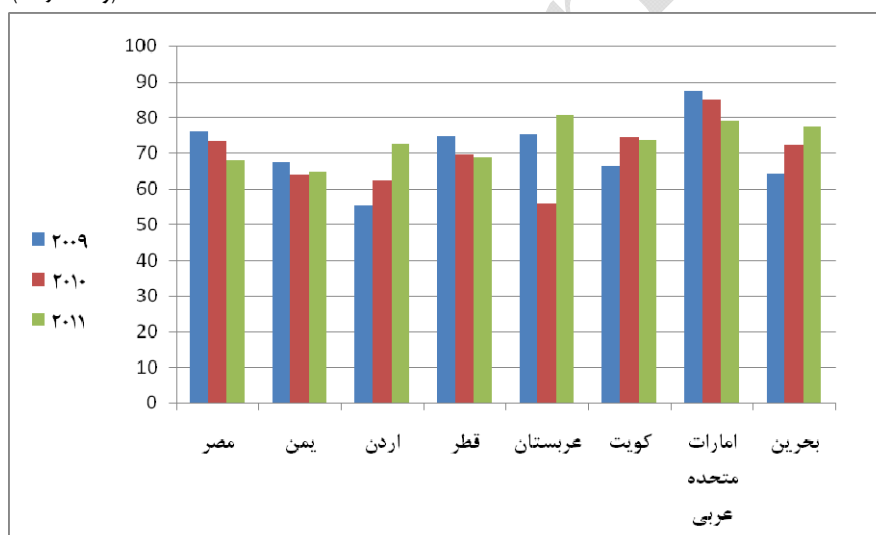
میزان به کارگیری دارایی که از نسبت کل سرمایه‌گذاری به کل دارایی به دست می‌آید، طی سال‌های ۲۰۰۹ تا ۲۰۱۱ برای اغلب کشورهای مورد بررسی بالا بوده و به تدریج افزایش می‌یابد. نمودار ۸ نسبت به کارگیری دارایی را برای متوسط بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا نشان می‌دهد. متوسط این نسبت در سال ۲۰۱۱ برای منطقه منا برابر ۷۲ درصد، بیشترین نسبت مربوط به کشورهای امارات متحده عربی و عربستان (حدود ۸۰ درصد) و کمترین آن مربوط به یمن (۶۵ درصد) می‌باشد.

بالا بودن نسبت سرمایه‌گذاری به کل دارایی‌ها نشانگر ارتباط مستقیم ماهیت مشارکت در سود قراردادهای سپرده (سرمایه‌گذاری) میان بانک‌های اسلامی و سپرده‌گذاران آنها (حساب‌های بر مبنای عقد مضاربه) می‌باشد؛ به طوری که حساب‌های سپرده بر اساس مضاربه، بانک‌ها را موظف به حفظ وجوه سرمایه‌گذاری شده در فعالیت‌های واقعی اقتصاد با ایجاد بازدهی مناسب برای خود و سپرده‌گذاران‌شان می‌نماید.

نسبت سرمایه‌گذاری به کل دارایی‌ها در سال ۲۰۱۱ تقریباً در اغلب کشورها با شدت‌های مختلف افزایش یافته است. در میان کشورهای مورد بررسی، میزان رشد این نسبت در کشورهای عربستان (۸۱ درصد)، بحرین (۷۷ درصد) و اردن (۷۳ درصد) با شدت بیشتر صورت گرفته است و در مقابل، شاهد کاهش قابل توجه این نسبت در کشور امارات متحده عربی می‌باشیم. در واقع می‌توان موضع‌گیری احتیاطی بانک‌های اسلامی در مواجهه با فروپاشی بازار مسکن را که باعث افزایش سهم دارایی‌های نقد و کاهش تقاضای اعتبارات اعطایی گردیده، علل کاهش به کارگیری دارایی بانک‌های اسلامی کشور امارات متحده عربی دانست.

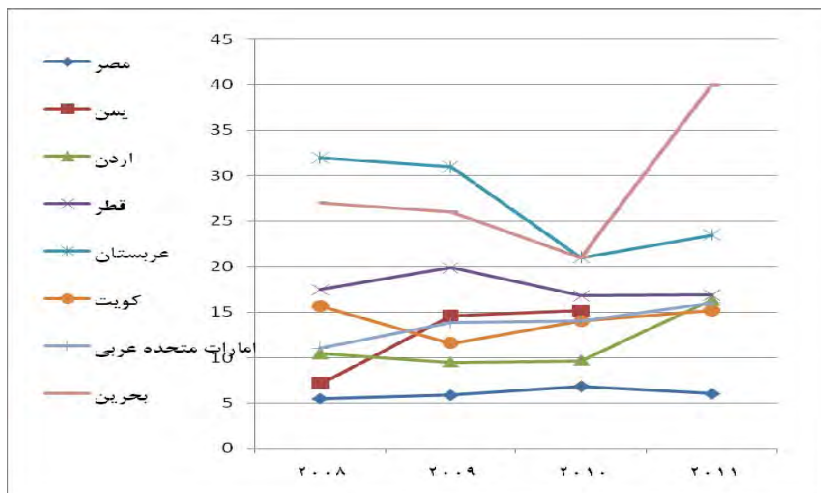
نمودار ۸: نسبت سرمایه‌گذاری به کل دارایی در بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا

(واحد: درصد)

نمودار ۹ نشان می‌دهد که به طور متوسط، هر واحد از دارایی‌های صاحبان سهام به چه میزان در کل دارایی‌ها نقش دارند. از این رو متوسط این نسبت (حقوق صاحبان سهام به جمع کل دارایی‌ها) طی دوره مورد نظر برای بانک‌های اسلامی کشورهای منطقه برابر با ۱۵ درصد بوده و نشان می‌دهد در وضعیت مناسب و بالاتر از حد استاندارد خود قرار دارند. با بررسی این نسبت در کشورهای منتخب نیز مشاهده می‌گردد که با وجود کاهش قابل توجه این سهم در کشورهای بحرین و عربستان، همچنان این دو کشور، بیشترین نسبت را در سال ۲۰۱۱ به خود اختصاص داده‌اند.

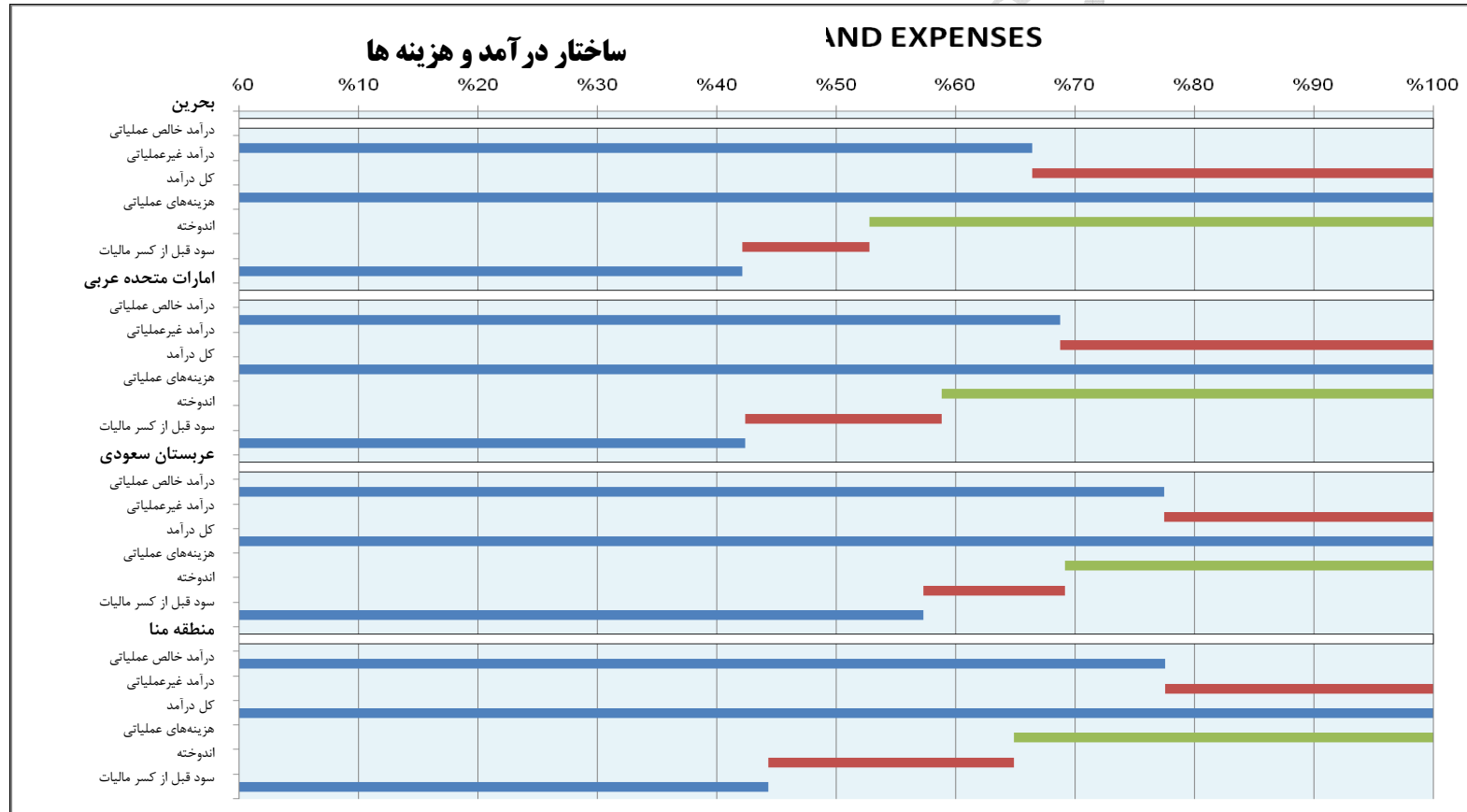
نمودار ۹: نسبت سرمایه به دارایی در بانک‌های اسلامی کشورهای منتخب منطقه منا
(واحد: درصد)

بررسی ساختار درآمدها و هزینه‌ها، از دیگر معیارها و ابعاد ارزیابی عملکرد بانک‌های اسلامی به شمار می‌رود. نمودار ۱۰، از یک سو میزان دارایی‌ها را به تفکیک درآمدهای عملیاتی و غیرعملیاتی و از سوی دیگر به تفکیک کاربردهای آن از جمله هزینه‌ها، اندوخته‌ها^۱ و سود قبل از کسر مالیات برای برخی از کشورها نشان می‌دهد.

بررسی‌ها نشان می‌دهد که در میان کشورهای منتخب منطقه منا، بیشترین و کمترین سهم درآمدهای خالص عملیاتی نسبت به کل درآمد به ترتیب مربوط به عربستان و بحرین بوده و بالاترین هزینه‌های عملیاتی به صورت درصدی از درآمد نیز مربوط به بحرین و کمترین آن مربوط به عربستان می‌باشد. این نتیجه را می‌توان به دلیل صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس حاصل از بزرگ‌تر بودن اندازه بانک‌های اسلامی عربستان در مقایسه با کوچک‌تر بودن (البته زیادتر بودن) بانک‌های اسلامی بحرین دانست. در ارتباط با اندوخته‌ها، امارات متحده عربی بیشترین سهم از درآمد و بحرین کوچک‌ترین درصد را تشکیل می‌دهد. به طور متوسط، بالاترین سهم سود قبل از کسر مالیات نسبت به درآمد نیز در عربستان و کمترین آن در امارات متحده عربی می‌باشد.

نمودار ۹: ساختار درآمد و هزینه در بانک‌های اسلامی برخی کشورهای منتخب منطقه منا

۴. جمع‌بندی

دارایی‌های بانکداری اسلامی در منطقه خاورمیانه و شمال آفریقا در سال‌های اخیر از افزایش قابل توجهی برخوردار بوده است؛ به طوری که افزایش دارایی‌های صنعت بانکداری اسلامی در خاورمیانه و شمال آفریقا به ۵۶۰ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۱ رسیده که این میزان، معادل سالانه ۲۰ درصد رشد در یک دوره پنج‌ساله است. این در حالی است که رشد سالانه بانک‌های متعارف در این منطقه، فقط ۹ درصد بوده است. همچنین، سهم بانکداری اسلامی از کل دارایی‌های بانکی خاورمیانه و شمال آفریقا در سال ۲۰۱۱ به ۱۴ درصد رسیده، در حالی که این رقم در کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس تا رقم بی‌سابقه ۲۵ درصد هم رسیده است. از نظر رشد دارایی‌ها نیز، بیشترین آن مربوط به کشورهای عضو شورای همکاری خلیج فارس است. اما اخیراً کشورهای غیرعضو شورای همکاری خلیج فارس نیز از طریق تأسیس و ثبت بانک‌های اسلامی در داخل کشور و همچنین توسعه مرزی بانک‌های اسلامی شورای همکاری خلیج فارس به واسطه شرکت‌های تابعه خود، شاهد رشد صنعت بانکداری اسلامی بوده‌اند. از این رو، پیش‌بینی می‌شود با توجه به روند افتتاح شعب جدید بانکداری اسلامی در منطقه، میزان دارایی این بخش صنعتی تا سال ۲۰۱۵ میلادی به ۹۹۰ میلیارد دلار افزایش یابد.

از سوی دیگر، علی‌رغم روند افزایش رقابت‌پذیری صنعت بانکداری اسلامی جهانی در سطح بین‌المللی و تداعی الگویی از تجارت سودمند در جهان^{۱۱}، چالش‌ها و فرصت‌هایی در مقابل نقش‌آفرینان اصلی این عرصه قرار دارند، که بیشتر شامل این مسأله است که چگونه بانکداری اسلامی قادر خواهد بود تا رشد بی‌سابقه خود را به شکلی پایدار تداوم بخشد. به طوری که تأثیرپذیری بانک‌های ارائه‌دهنده خدمات بانکداری اسلامی از سقوط ارزش بازار مسکن یکی از عوامل بازدارنده رشد این صنعت به حساب می‌آید. همچنین محدودیت در قوانین نظارتی، مالیاتی و فضای حقوقی آن، یکی از چالش‌های اصلی پیش روی بانکداری اسلامی در بازارهای مالی جهان است که موجب افزایش هزینه‌ها و پیچیدگی این صنعت شده است؛ به طوری که در این زمینه، سختی مقررات و هزینه‌های بالا، موجب کاهش کیفیت و سودآوری دارایی‌های بانک‌های اسلامی منطقه (منا) از ۴ درصد در سال ۲۰۰۶ به ۱ درصد در سال ۲۰۱۱ شده است. از این رو، ارائه راهکارها و استانداردهای کلی در این صنعت از سوی مؤسسات زیرساختی صنعت بانکداری اسلامی از الزامات آن به شمار می‌رود.

منابع و مأخذ

— فارسی:

۱- دارایی‌های بانکداری اسلامی به ۱/۱ تریلیون دلار می‌رسد؛ هفته‌نامه راه نجات، شماره ۱۶۶۳، تهران، ۱۳۹۰.

- 1- Ernst & Young, (2011), *Islamic Funds & Investments Report*.
- 2- IBIS, Islamic Banks Information System, a data base provided by IRTI, available at www.ibisonline.net
- 3- Salman, Syed Ali, (2010), *Islamic Banking in The Mena Region, Islamic, Working Paper, Development Bank- Islamic Research and Training Institute (IRTI)*
- 4- www.bankscope.com

پی‌نوشت‌ها:

1- Mutual Funds

2- Takaful

۳- کشورهای منتخب منطقه منا در این مقاله شامل بحرین، کویت، عربستان سعودی، مصر، اردن، قطر، امارات متحده عربی و یمن می‌باشند. (در این مقایسه ایران لحاظ نشده است.)

۴- در میان منطقه منا تنها در ایران کلیه بانک‌ها، اسلامی بوده و بیشتر بانک‌ها دولتی می‌باشند.

5- Quasi Equity

۶- در میان کشورهای منطقه منا، ایران در میان سایر کشورها از نظر حجم دارایی‌های منطبق بر شریعت در بالاترین ردیف قرار دارد.

۷- سرمایه نسبی هر بانک برای یک کشور از تقسیم متوسط سرمایه بانک‌های اسلامی در آن کشور به مجموع متوسط سرمایه در تمام کشورهای منطقه منا محاسبه می‌شود.

۸- علت کاهش پرتفوی سرمایه‌گذاری بانک‌ها ممکن است به دلیل غلبه یافتن بر بازارهای مالی باشد.

9- Islamic Finance Information Service (IFIS).

10- Provisions

۱۱- بر اساس آمار به دست آمده، ارزش کل دارایی‌های بانکداری اسلامی در سراسر جهان طی سال ۲۰۱۲ به ۱/۱ تریلیون دلار خواهد رسید که در مقایسه با ۸۲۶ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۰، حدود ۳۳ درصد افزایش نشان می‌دهد.